NEFS

(benlik, ruh, benliğin olumsuz kutbu)

Kur'ansal kavramların en önemlilerinden biri olan nefs (çoğ. enfüs, nüfûs) tekil ve çoğul halde 300'e yakın yerde geçmektedir.

Eski Araplarda nefs, kan anlamındaydı. Araplar akan kana insanın nefsi derlerdi. Doğum sonrası kan sızdıran kadına nüfesa, bu işe nifas denmesinin sebebi de budur. Kur'an'da nefs; ruh, benlik, kişilik anlamlarında kullanılmaktadır. İslam literatürü, Kur'an'ın bu yaklaşımını aynen korumuştur.

Tasavvufta nefs, 'kulun sıfatlarının, huylarının, davranışlarının kötülerine verilen addır.' (Kuşeyrî; *er-Risâle,* 1/305) Anlaşılan odur ki, insan benliği anlamındaki nefs hem çirkin hem de güzel sıfatların taşıyıcısı olabiliyor. Esasen kişilik bir bütün olduğundan, insanın içinde iki ayrı kuvvet merkezi kabul etmek doğru değildir. Kur'an'ın tevhit anlayışı da buna izin vermez. O halde, şunu demek gerekir:

Benlik, yüzünü ölümsüze ve güzele çevirdiğinde ruh, ölümüyle ve kötüye çevirdiğinde nefs adını alıyor. Bunun için olacak ki, İbn Arabi (ölm. 638/1240), eserinde nefsi 'takva ile kötülük arasında bir berzah-geçit' olarak tanıtmış ve "Nefs bunların ikisini de kabule müsait bir konumdadır" demiştir. (el-Fütûhât, 1/286)

Benliğin ölümlü ve iğretiden ölümsüze doğru yükselişi, Kur'an'dan baktığımızda 7 aşama arz eder. Tasavvufta bu aşamalara 'nefsin mertebeleri' denir. Bunlar, sırasıyla; emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râzıye, marzıyye ve zekiyye mertebeleridir. (Ayrıntılar için bk. İbnül-Kayyım el-Cevziyye, *Kitâbu'r-Rûh,* 348-368)

EMMÂRE MERTEBESİ

Nefsin 'emmâre' sıfatı, Yusuf suresinin 53. ayetinde geçer. Nefsin bu sıfatı, anılan ayette âdeta tanımlanmıştır:

"Nefs, Rabbimin merhamet ettiği durumlar hariç, olanca gücüyle kötülüğü emreder."

Sûfî düşüncede bütün ekoller emmâre sıfatını nefsin ilk ve en aşağı mertebesi sayarlar. Bu mertebe Türk sûfî düşünürü Ahmet Zıyaeddin Gümüşhanevî (ölm. 1893) tarafından şöyle tanımlan* mıştır: "Bedensel hazlara eğilimli, lezzet ve şehvetle emreden, kalbi sefil yönlere çeken mertebe." (Gümüşhanevî, *Câmiu'l-Usûl,* nefs bahsi)

LEVVÂME MERTEBESİ

Nefsin levvâme sıfatı Kıyame suresi 2. ayette geçmektedir. Anılan ayette levvâme nefse yemin edilmesi onun Kur'an düşüncesinde ve insan hayatında çok önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

Levvâme, levm (kınamak) kökünden türemiş bir sıfat olup kendi kendini ısrarlı bir şekilde kınayan anlamını taşır. Kur'an'ın bu sıfata önem vermesi, insan tekâmülünde özeleştirinin değerinin yüceltilmesi demektir.

Sûfî sistemlerde levvâme, nefsin ikinci mertebesinin adıdır. Gümüşhanevî onu şöyle tanımlamaktadır: "Gaflet uykusundan koptuğu ölçüde kalp ışığı ile aydınlanan ve kendi kendini kınayarak tövbe etmeye başlayan nefsin sıfatıdır."

MÜLHİME MERTEBESİ

Nefsin bir sıfatı olarak Şems suresi 9 ve 10. ayetlerde geçmektedir.

Mülheme veya mülhime, ilham alan demektir. Anılan ayetlere göre bu ilham, nefse kötülüğünün ve iyiliğinin fark ettirilmesidir.

Sûfî sistemlerde mülhime, nefsin üçüncü sıfatıdır. Bu mertebede nefs, tanrısal aydınlıklardan nasiplenmeye ve iç dünyasında doğru ile yanlış, güzel ile çirkin ayrımını doyurucu bir biçimde yapmaya yetenekli hale gelir.

MUTMAİNNE MERTEBESİ

Nefsin bir sıfatı olarak Fecr suresi 27. ayette geçer.

Mutmainne; doygunluk, sessizlik ve huzura ulaşan demektir. Anılan ayete göre, bu niteliği kazanmış nefs, yaratıcısına ulaşma yeterliliğini elde etmiştir.

Sûfî sistemlerde mutmainne, nefsin 4. mertebesidir. Ünlü sûfî Necmuddin Kübra (ölm. 618/1221), nefsin bu sıfatını şöyle tanımlıyor: "Tanrısal ışıkla aydınlanıp 'Rabbine dön!' hitabına müsait hale gelen nefs." (Kübra; Te'vilât, ilgili bahis)

Türk müfessiri Hamdi Yazır, mutmainne nefsin geçtiği ayeti açıklarken şunları da söylüyor:

"Mutmainne nefs, kararsızlık ve ihtiyaç ifade eden ve birbirini izleyen sebepler zincirinden kurtulup bunların arkasındaki gerçek etken olan Allah'a yükselmiş, onu tanımak gayesinde karar kılmış, varlığında ve fiillerinde ondan başkasına eğilmeyi reddetmiş benlik demektir. Bunun anlamı da emmâre nefsin aldatıcı isteklerinden, levvâme nefsin kınayışlarından ve Allah dışındaki şeylere bağlılıktan kurtulup gerçek hürriyeti kazanmaktır."

RÂZIYE MERTEBESİ

Bu mertebedeki nefs 'Allah'tan razı olma' gerçeğini yakalamıştır. Kur'an'ın, "Dön Rabbine, O'ndan razı olarak" (89/28) ayeti bu gerçeğe işaret olarak kabul edilmektedir.

MARZIYE MERTEBESİ

Kelime anlamı ile, başkalarının kendisinden razı olduğu demektir. Fecr suresi 28. ayette Allah'ın kendisinden razı olduğu nefs

anlamında kullanılmıştır,

Tasavvuf düşüncesinde marzıye, nefsin 6. mertebesi olup benliğin, yaratıcı ile yaratılmışların ortak niteliklerini topladığı bir aşamayı ifade eder.

ZEKİYYE MERTEBESİ

Kur'an, benliğin tezkiyesinden ısrarla bahsetmektedir. (Örnek olarak bk. 4/49; 91/9; 35/18; 53/32)

Tezkiye; temizlemek demektir. Kur'an, 18/73'te geçen nefsi zekiyye ise temizlenmiş, arınmış nefs anlamındadır. Arınmış nefs, fıtratından getirdiği tanrısal temizliği elde etmiş, iğretinin ve ölümlünün bulaştırdığı kir ve noksanlıktan kurtulmuş benlik anlamına gelecektir. Bu duruma gelmiş nefs, parça iradesini Yaratıcı'nın külli iradesinde eritip varlık ve oluşa Tanrı'nın gözüyle bakma noktasına gelmiş olacaktır. Dinin ve ruhsal kemalin doruk noktası işte budur. (Nefsin mertebeleri konusunda bizim *Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf* adlı eserimizin Nefs bahsine bakılabilir.)